

ЎЗБЕКЛАРНИНГ “ҚОВЧИН” УРУҒИГА ДОИР МУЛОҲАЗАЛАР. (ҚАШҚАДАРЁ ВОҲАСИ)

Эргашев Умар Кузиевич

*Иқтисодиёт ва педагогика университети нодавлат
таълим муассасаси мустақил изланувчиси*

Аннотация: Қашқадарё, Сурхондарё, Бухоро, Самарқанд вилоятларидаги аҳоли масканларидан бир қанчасининг номи Қовчин, Юқори Қовчин, Паст Қовчин, Қовчинон кўринишида учраши ушбу атаманинг бежиз пайдо бўлмагани, бир-бирига узоқ-яқин бўлган бир неча вилоятда бундай номда қишлоқларнинг борлиги шунчаки тасодиф ёки ўз-ўзидан бўлмаганини, бир қарашда қандайдир нотаниш сўзга ўхшайдиган ушбу атаманинг негизи суриштирсангиз қаршингизда тарихнинг биз билган ва билмаган қанча-қанча қоронғу саҳифалари ойдинлаша бошлайди. Мақолада ушбу масалалар бўйича кўриб чиқилиб, таҳлил қилиниб, улар тўғрисида мулоҳазалар келтирилган, шунингдек, ушбу масалалар бўйича айрим истикболли маълумотлар муҳокама қилинган.

Таянч сўзлар: Қовчин, Юқори Қовчин, Паст Қовчин, Қовчинон, Потрон-қовчин, Гамак-қовчин, Ширкент-қовчин, Лаганди-қовчин, “бегузув”, “балхи”, “қўрпачувиш”, “бўзчи”, “кашмири”, “сулаймон”, “имом”, “бўйин”, “тўгал”, “туябўйин”.

ОТЗЫВЫ УЗБЕКОВ О СЕМЕНАХ" КАВЧИН" (ОАЗИС КАШКАДАРЬИ)

Эргашев Умар Кузиевич (самостоятельный исследователь
негосударственного образовательного учреждения экономико-
педагогического университета)

Аннотация: Название нескольких населенных пунктов в Кашкадарьинской, Сурхандарьинской, Бухарской, Самаркандской областях встречается в виде Кавчин, Верхний Кавчин, Нижний кавчин, Кавчинон. когда вы спрашиваете, сколько темных страниц истории, которые мы знаем и не знаем, начинают просвечивать перед вами. В статье рассматриваются, анализируются и приводятся рассуждения по этим вопросам, а также обсуждается некоторая перспективная информация по этим вопросам.

Ключевые слова: Кавчин, Верхний Кавчин, Нижний кавчин, Кавчинон, Потрон-кавчин, Гамак-кавчин, Ширкент-кавчин, Лаганди-кавчин, “бегузув”, “балхи”, “қурпачувиш”, “бузчи”, “кашмири”, “сулайман”, “имам”, “буйин”, “тугал”, “туябуйин”.

REFLECTIONS ON THE "KAVCHIN" SEED OF THE IZBEKS (KASHKADARYA OASIS)

Ergashev Umar Kuziyevich (Independent researcher of the University of Economics and Pedagogy nongovernmental educational establishment)

Annotation: The name of several localities in Kashkadarya, Surkhandarya, Bukhara, Samarkand regions occurs in the form of Kavchin, Upper Kavchin, Lower Kavchin, Kavchinon. when you ask how many dark pages of history that we know and don't know begin to shine through in front of you. The article discusses, analyzes and provides reasoning on these issues, as well as discusses some promising information on these issues.

Key words: Kavchin, Upper Kavchin, Lower Kavchin, Kavchinon, Potron-kavchin, Hammock-kavchin, Shirkent-kavchin, Lagandi-kavchin, "beguzuv", "balkhi", "kurpachuvish", "buzchi", "Kashmiri", "Sulaiman", "imam", "buyin", "tugal", "tuyabuyin".

Ўзбекистонда "Қовчин" номли аҳоли масканлари – қишлоқ, маҳалла, гўзар ва овуллар учрайди. Юртимизда, айниқса, Қашқадарё, Сурхондарё, Бухоро, Самарқанд вилоятларидаги аҳоли масканларидан бир қанчасининг номи Қовчин, Юқори Қовчин, Паст Қовчин, Қовчинон кўринишида учраши ушбу атаманинг бежиз пайдо бўлмагани, бир-бирига узоқ-яқин бўлган бир неча вилоятда бундай номда қишлоқларнинг борлиги шунчаки тасодиф ёки ўз-ўзидан бўлмаганини кўрсатади. Бир қарашда қандайдир нотаниш сўзга ўхшайдиган ушбу атаманинг негизи суриштирсангиз қаршингизда тарихнинг биз билган ва билмаган қанча-қанча қоронғу саҳифалари ойдинлаша бошлайди.

Қашқадарё вилоятининг ўзаро туташ икки-уч туманида Қовчин деган қишлоқлар учраб, улар аҳолиси бир-бирларининг қариндош-уруғ деб биладилар. Қарши туманининг жанубий, Ғузор туманининг шимолий ва Қамаши туманининг ҳар иккала туманга туташ ҳудудларида Қовчин номли алоҳида-алоҳида қишлоқларнинг борлиги эса айтиб ўтилган туманлар аҳолисининг бир қисми тарихан ўзаро қариндош-уруғ бўлганидан дарак беради. Қашқадарё воҳасида яна шу номдаги бир қатор қишлоқлар учраши эса воҳада бундай топонимнинг пайдо бўлишининг негизида қандай тарихий жараёнлар ётиши масаласини тадқиқ қилишга ундайди. Воҳадаги Яккабоғ ва Китоб туманларида ҳам шу номдаги қишлоқ номининг учраши бунинг ёрқин мисолидир. Шунингдек, шу номдаги қишлоқлар Самарқанд вилоятининг Самарқанд ва Тайлоқ туманларида, Бухоро вилоятининг Когон ва Ғиждувон туманларида аҳоли масканлари номи сифатида учрайди[1:172-173]. Бундан ташқари, Бойсун шаҳрида Қовчингўзар маҳалласи қайд этилган[2:173].

Ғузор туманидаги Қовчин қишлоғи вакиллари келиб чиқиш жиҳатидан кўшни Қарши туманидаги Потрон-қовчин, Гамак-қовчин, Ширкент-қовчин, Лаганди-қовчин номли қишлоқлар бўлиб[3:377], Ғузор ва Қарши туманлари, шунингдек, воҳадаги Қовчин номли қишлоқлар аҳолиси деярли бир вақтда воҳага келиб жойлашган бўлса керак.

XX аср бошларига тегишли аҳоли рўйхатларида Қашқадарё воҳасида 4640 нафар, хусусан, Қарши атрофидаги қовчинларнинг сони 3815, Шаҳрисабз атрофида 825 киши деб келтирилган[4:40]. 1920- йилларга тегишли статистик маълумотларда эса Ўзбекистонда яшовчи ўзбек қовчинларнинг сони 25 мингга яқин бўлиб, “беғузув”, “балхи”, “кўрпачувиш”, “бўзчи”, “кашмири”, “сулаймон”, “имом”, “бўйин”, “тўгал”, “туябўйин” каби тармоқ уруғлари бўлган[5:75].

Қовчин деган аҳоли масканлари номларининг айнан қачон учраши билан қизиққанимизда қуйидагича тарихий манзарага дуч келдик:

1) Ўрта асрларда, яъни Чиғатой улуси (XIV – XV асрлар) ва Темурийлар (1370-1507) даврида “қавчин” ёки “қовчин” номи йирик турк-мўғул уруғларидан бирининг номи сифатида форс, туркий ва мўғул тилли ёзма манбаларда учрайди[6:171-172];

2) Темурийлар даври тарихий ва адабий асарларида “қовчин” барлос, жалойир, орлот, сулдуз, қўнғирот каби кўчманчи уруғлари қаторида тилга олиниб, ушбу уруғ вакиллари сиёсий ва ҳарбий жараёнларда фаол иштирок этган шахслар сифатида тилга олинади[7:36,43,46,73];

3) XVI – XX асрлар оралиғида яратилган “92 бовли ўзбек уруғи”га алоқадор форсий ва туркий тилли шажара ва насабномаларда “қовчин” ўзбек уруғларидан бири сифатида қайд этилади[8:167];

4) Бухоро амирлиги (1753-1920) билан алоқали форсий тилли Қушбеги ҳужжатларида амирликка қарашли ўнлаб аҳоли масканлари – қишлоқлар Қовчин, Қовчинон номлари остида тилга олинади[9:77];

5) XIX – XX асрларга тегишли хорижий тилли асарларда, айниқса, Ўрта Осиёга ташриф буюрган элчи ва сайёҳларнинг қайдларида Бухоро амирлиги ўзбекларининг йирик уруғларидан бири ўлароқ “қовчин”лар эслатиб ўтилади[10:15].

Ўзбек уруғлари рўйхати (“Насабнома”лар)да, шу жумладан, Сайфуддин Ахсикандийнинг “Мажмуъ ат-таворих” (Тарихлар жамламаси) асарида (XVI аср) “қовчин” ўзбек уруғларидан бири сифатида келтирилади. Қизиғи, шундаки, ушбу рўйхатларнинг бир нечасида улар “батощ” этноними билан ёнма-ён қайд этилади[11:167]. Қашқадарё воҳасида ҳам ушбу иккала уруғ номи билан аталувчи қишлоқларнинг кўпинча кўшни ёки яқин ҳудудларда жой олганлиги кўзга ташланади. Айниқса, Қарши ва Ғузор туманларида Қовчин ва Батощ қишлоқлари жойлашув ўрнига кўра ўзаро бир-бирига яқинлиги диққатни

тортади.

Бухоро амирлигига қарашли вилоят (беклик) ва туманларда “Қовчин”, “Қовчинон” номли ўнлаб қишлоқлар мавжуд бўлган. XX асрнинг бошларига тегишли Қушбеги архиви ҳужжатларида Бухоро вилоятига қарашли Хайробод туманида Қовжин, Шимоли-и руд туманида эса Қовчин номли қишлоқ номлари тилга олинади. Шунингдек, ушбу ҳужжатларда Қарши беклигига қарашли Чим амлоклигида Қовчин, Патирон амлоклигида Қовчин-Патирон, Фазли амлоклигида эса Қовчин-Ширкент қишлоқларининг номи қайд этилади. Бундан ташқари, Қушбеги ҳужжатларида Яккабоғ беглигининг Қорабоғ амлоклигига қарашли бир қишлоқ Қовчин номи билан учрайди[12:77].

Қовчин муайян бир туркий уруғ ёки турк-мўғул элат сифатида ўрта аср ёзма манбаларида кўп бора эслатиб ўтилган бўлса-да, бошқа кўплаб турк-мўғул уруғларидан фарқли ҳолда асосан ўзбеклар таркибида тилга олинади. Қозок, қирғиз, туркман, бошқирд, нўғой ёки қорақалпоқларда шу ёки шунга ўхшаш бирор этноним учрамаслиги[13], аксинча қовчинлар кўпроқ Амударё – Сирдарё оралиғидаги ҳудудларда яшайдиган уруғ сифатида қайд этилиши ушбу уруғ вакиллари асосан бугунги Ўзбекистон ҳудудида ўтроқлашиб қолганини кўрсатади. Шунга ўхшаш ҳолат барлос, арлот, сулдуз, қарлуқ каби қайси бири туркий, қайси бири турк-мўғул уруғлари бўлган уруғларга ҳам тегишлидир. Маълумки, ушбу уруғларнинг сезиларли бир қисми, айниқса, барлос, арлот ва сулдузлар XIII асрнинг иккинчи чораги – XIV асрнинг бошларида Ўрта Осиёга Мўғулистон ва Олтой ҳудудларидан кўчиб келган эдилар. Қовчинлар ҳам айнан ўша кезларда Чингизхон бошчилигидаги турк-мўғул уруғларининг ғарбга, асосан Ўрта Осиёнинг ички ҳудудларига кўчишлари даврида қўшин таркибида жой олган уруғ сифатида билинади[14:165-176].

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўзининг “Бобурнома” (“Вақое”) асарида отаси Умаршайх мирзонинг амирларини санаганда Али Мазидбек қавчин, Қосимбек қавчин ҳақида ёзиб, иккинчисининг Андижоннинг қадимий қўшин бекларидан бири эканига урғу беради[15:36]. Шунингдек, Бобур ўз асарида ўз даврида таниқли бек ва ҳарбий амалдорлар орасида Буғдо қавчин, Пирмуҳаммад элчи Буға қавчин, Муҳаммадқули қавчин, Мирзошоҳ қавчин, Миршоҳ қавчин ва бошқалар ҳақида эслатиб ўтади[16:42,46,53,72]. Бу эса Темурийлар қўшинида ва давлат бошқарувида қовчин уруғи вакиллари узига хос ўрни бўлгани, қўшининг сезиларли бир қисмини ушбу уруғ вакиллари ташкил этганидан дарак беради.

В.В. Баротольднинг ёзишича, тарихий манбалар, шу жумладан, Шарафуддин Али Яздийнинг “Зафарнома” асарида маълум бўладики, “қовчин” сўзи бошланғичда муайян бир уруғ номи эмас, балки имтиёзли тоифа номи, «қўшин қўмондони» ёки «қўшин» маъносини англатиб, кейинчалик у этнонимга

айланган[17:171-172]. Элшунос олим Т. Нафсовнинг бир қатор тадқиқотчиларнинг қарашларига таяниб ёзишича, қовчин этнонимининг сўнгги қисми -чин “одамлар”, “халқ” маъносини англатган бўлиб, ушбу этнонимнинг бош қисми ўтмишда “қов / қав / қув” кўринишида бўлган. Бу сўзлар қу / қув “оққуш” маъносида бўлиб, ушбу этноним тотемдан келиб чиққан. Тадқиқотчининг ёзишича, айрим изланувчилар қовчин этнонимини мўғулча “хав” (эпчил, чаққон) ва “чин” (қаттиқ, енгилмас, оғишмайдиган, содиқ, кучли) сўзлари билан очиклайдилар: хавчин – қавчин – қовчин “эпчиллик, чаққонлик хусусиятларига эга” [18:377].

Қовчин этноними асли Олтин Ўрда (асосан, Дашти Қипчок) ҳудудида шаклланган кўчманчи ўзбек, қозоқ, нўғой ва қорақалпоқ уруғларидан фарқли ҳолда айтиб ўтилган ҳудудда учрамайди. Кўринишидан, қовчинлар “92 ўзбек уруғи” рўйхатига XVI асрдан бошлаб ёки бирмунча кейинроқ киритилган уруғлардан бири бўлган. Буни Шайбонийлар кўшинида ўрин олган манғит, дўрман, қипчок, хитой, минг, юз, қирқ ва ҳоказолар орасида қовчин этноними учрамаслиги[19:16] ҳам тасдиқлайди. Бундан ташқари, ушбу қарашимизни юқорида айтиб ўтилганидек, қозоқ, нўғой, бошқирд, қорақалпоқлар таркибида бундай этноним мавжуд эмаслиги ҳам қўллаб-қувватлайди.

Қисқса, дастлаб Мўғулистон ва атрофларида яшаган қўнғирот, манғит, барлос, арлот, сулдуз, қатағон, қовчин ва ҳоказо каби асосий қисми туркий, сезиларли бир қисми эса турк-мўғул уруғларининг Чингизийлар даврида ғарбга ва жануби-ғарбга кўчишлари натижасида Ўрта Осиёда жадал этномаданий жараёнлар юз беради. Улар орасида етакчи уруғлардан бири бўлган қовчинлар бошланғичда Амударё – Сирдарё оралиғининг бир қатор ҳудудларида тарқалган (масалан, Андижон атрофларида) бўлсалар-да, сўнгги ўрта асрларга келганда уларнинг жипс (компакт) бўлиб яшайдиган ҳудуди Қашқадарё воҳаси, айниқса, Қарши тумани бўлиб қолади. Бу ҳолат ушбу уруғ вакилларининг воҳада ўтроклашиб, ўзларининг кўплаб қишлоқларига асос солишида ўз ифодасига эга.

Адабиётлар:

1. Қораев С. Географик номлар маъноси. Тошкент: Ўқитувчи, 1978. Б.172-173.
2. Қораев С. Географик номлар маъноси. – Б. 173.
3. Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. – Т.: Муҳаррир, 2009. – Б. 377.
4. Туйчиев У. Родо-племенная структура узбеков в конце XIX – начале XX вв. Реферат. – Москва, 1982. – С. 40.
5. Охунов Н. Жой номлари таъбири. – Т.: “Ўзбекистон”, 1994. – Б. 75.
6. Бартольд В.В. Сочинение. Том V. Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. – М., 1968.– С. 171-172.
7. Бобур, Заҳириддин Муҳаммад. Бобурнома. Порсо ШАМСИЕВ, Содиқ МИРЗАЕВ, Эйжи МАНО ва Саидбек ҲАСАНОВ нашрга тайёрлаган

- „Бобурнома“ асарини ҳозирги узбек тилига Ваҳоб РАҲМОНОВ ва Каромат МУЛЛАХЎЖАЕВА таржима қилган.– Тошкент: О‘қитувчи NMIU, 2008. – Б. 36, 43, 46, 73.
8. Султанов Т.И. Опыт анализа традиционных списков 92 «племен илатийа» // Средняя Азия в древности и средневековье. – М.: Наука, 1977. – С. 167.
 9. Населенные пункты Бухарского эмирата (конец XIX – начало XX в.) / Материалы к исторической географии Средней Азии. Под. Ред. А.Р. Мухаммеджанова. – Т.: Университет, 2001. – С. 77.
 10. Хаников Н. Описание Бухарского ханства. – СПб., 1843. – С. 15.
 11. Султанов Т.И. Опыт анализа традиционных списков 92 «племен илатийа» Средняя Азия в древности и средневековье. – С. 167.
 12. Населенные пункты Бухарского эмирата (конец XIX – начало XX в.). – С. 77.
 13. Атаниязов С. Этнонимы в туркменском языке. – Ашгабат: Ылым, 1994; Каратаев О. Кыргыз этнонимдер сөздүгү. – Бишкек, 2003; реитов Р.Х. Ногайцы. Особенности этнической истории и бытовой культуры. – Ставрополь: «Сервисшкола», 2009; Кузеев Р. Г. К Происхождение башкирского народа. Этнический состав, история расселения / Р. Г. Кузеев. – 2-е изд., доп. – Уфа: Дизайн Полиграф Сервис, 2010; Алпысбес М. Шежире казахов: источнике и трдиции. – Астана, 2013.
 14. Султанов Т.И. Опыт анализа традиционных списков 92 «племен илатийа». – С. 165176.
 15. Бобур, Заҳириддин Мухаммад. Бобурнома. – Б. 36.
 16. Бобур, Заҳириддин Мухаммад. Бобурнома. – Б. 42, 46, 53, 72.
 17. Бартольд В.В. Сочинение. Том V. Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. – С. 171-172.
 18. Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. – Б. 377.
 19. Ахмедов Б. Государство кочевых узбеков. – М.: Наука, 1965. – С. 16.